

ДЕПАРТАМЕНТ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ
ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
ХАРКІВСЬКИЙ ІСТОРИЧНИЙ МУЗЕЙ ІМЕНІ М. Ф. СУМЦОВА

ДВАДЦЯТЬ ДРУГІ СУМЦОВСЬКІ ЧИТАННЯ

*Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції
«Музей у глобальному світі: інновації та збереження традицій»,
присвяченої 25-річчю Незалежності України*

18 квітня 2016 р.

Харків
«Майдан»
2016

29. *Історичне краєзнавство в Українській РСР [Текст] / [П. Т. Тронько, В. О. Горбик, О. І. Лугова та ін.] ; Акад. наук УРСР, Ін-т історії. – К. : Наук. думка, 1989. – 240 с.*
30. *Музейное строительство на Украине в годы советской власти [Текст]: научно-вспомогательный библиографический указатель / [Л. Ю. Ступак, Т. А. Прилипко, Н. В. Гончаренко] ; Акад. наук УССР, Ин-т истории. – К., 1987. – 264 с.*
31. *Народное образование, наука и культура в СССР [Текст] : статистический сборник. – Москва : Статистика, 1977. – 448 с.*
32. *Типове положення про музей на громадських засадах [Текст] / Міністерство культури УРСР – К., 1979. – 8 с.*
33. *Туманов В. Е. Общественные музеи [Текст] / В. Е. Туманов // Музейное дело в СССР – Москва, 1985. – С. 143–152.*

МУЗЕЙ ВРЯТОВАНИХ ХУДОЖНІХ ЦІННОСТЕЙ

С. М. Дейнеко,

*к. і. н., ст. науковий співробітник
ХІМ імені М. Ф. Сумцова*

Серед музеїв світу є чимало установ які вирізняються своєю специфікою та оригінальністю. Можна, наприклад, згадати Музей метеликів у Санкт-Петербурзі (Російська Федерація), Музей сніжинок (Хоккайдо, Японія) або Музей карет (Лісабон, Португалія). До цього списку треба віднести Музей врятованих художніх цінностей, який знаходиться у Бресті (Білорусь). У ньому зберігаються і експонуються предмети антикваріату, вилучені та конфісковані співробітниками Брестської митниці. Даний музей є єдиним подібним державним закладом у Східній та Центральній Європі. Його кардинальна відмінність від відомчих музеїв при різноманітних митницях та управліннях полягає в тому, що це не музей історії митної служби, в який пересічному громадянину потрапити досить важко, і де значна частина експозиції присвячена етапам становлення митної справи. Від класичних музеїв дану організацію вирізняє перш за все принцип комплектування фондів – всі експонати є конфіскатом вилученим співробітниками окремо взятої митної установи.

Історіографія питання налічує низку оглядових публікацій у засобах масової інформації Республіки Білорусь. Перші публікації присвячені Музею врятованих художніх цінностей з'явилися наприкінці 1980-х років. Так, у 1987 р., в Сельской газете (вида-

ється Радою міністрів Білорусі), була надрукована стаття І. Тарими – Музей спасенных ценностей. Згодом, у 1989 р., низку робіт на дану тему надрукували на шпальтах видань Советская Белоруссия, Советский музей та тієї ж таки Сельской газеты [16; 7; 19; 4; 15]. У пострадянський період тенденція з популяризації новоствореної установи у друкованих, а згодом і електронних засобах масової інформації продовжилася [18; 20; 2; 3]. Однак, на нашу думку всі ці публікації об'єднує один знаменник – вони всі оглядові або розглядають лише окремі сторони роботи Музею врятованих художніх цінностей. Тому ми вважаємо, що відсутність публікацій, які охоплюють всі сторони буття вищезгаданої установи, надає даній роботі актуальності.

Мета роботи – дослідити етапи становлення і комплектування колекції музею.

Вона почала формуватися на базі Брестського обласного краєзнавчого музею ще в 1953 р. з антикваріату, вилученого брестськими митникам [8]. В її основу лягли 30 ікон та дрібна пластика з міді. У 70–80-х рр. ХХ ст. збірка активно поповнювалася вилученими предметами. І вже у 1976 р. організована перша виставка антикваріату. Тому, керівники краєзнавчого музею і Брестської митниці прийняли рішення про створення окремої експозиції. 4 лютого 1989 р. за ініціативи співробітника Брестської митниці О. Г. Круковича створили Музей врятованих художніх цінностей. Він отримав статус філіалу Брестського краєзнавчого музею, а місцева митниця ввійшла до його Наглядової ради [12; 14].

Новостворена установа отримала власний будинок в одному з центральних районів Бреста. Він створений у 1925–1927 рр. за проектом польського архітектора Юліана Лисецького у так званому «садибному» стилі [11]. Експозиція розміщена у 10 залах. Перший зал присвячений історії становлення та функціонування митної та прикордонної служб Республіки Білорусь. У наступних двох залах експонуються ікони та дрібна пластика. Так, другий зал презентує роботи іконописців XVI–XX ст., третій – ікони у коштовних окладах. Зал № 4 (ювелірний) знайомить відвідувачів з роботами фірми К. Г. Фаберже, холодною зброєю, інкрустованою коштовними каменями, золотом та сріблом, зокрема з виробами кавказьких майстрів. Далі всі бажаючі мають можливість ознайомитися зі східним мистецтвом – японський та китайський фаянс, мистецтво живопису на шовковій тканині (Японія), буддійська скульптура XIX–XX століть. Декоративно-прикладне мистецтво європейських майстрів можна побачити у залі № 6. Це, у переважній більшості, – меблі, різноманітні годинники та інші предмети

побуту XIX століття. Перлиною музею є зала № 7, в якій експонується пейзажний живопис. Зокрема, можна побачити роботи І. Айвазовського, Р. Судковського, Ю. Клевера, «Портрет дівчини» пензля П. Рауда. Серед робіт із зали графіки виокремлюється ескіз М. Врубеля до картини «Демон повержений». Останні дві зали використовуються для тимчасових виставок та творчих вечорів, концертів, майстер-класів та ін. [1].

На даний час у експозиційних залах «Спасьонкі», саме так іноді називають цей заклад мешканці Бреста, виставлено для широкого загалу більше 300 раритетів. Хоча слід зазначити, що це лише приблизно 10 % від обсягу колекції, яка сягає більше ніж 4000 предметів [9].

Музей врятованих художніх цінностей є спільним дітищем митників та музейників Бреста. Як вже було сказано вище, формування колекції розпочалося ще на початку 50-х рр. XX ст. Однак пік вилучень та передач антикваріату до закладів культури припав на кінець 80-х – 90-ті рр. минулого століття. Іноді, протягом року, брестські митники затримували до двох тисяч предметів старовини, які намагалися незаконно вивезти з території СРСР, а згодом Білорусі [13]. Найчастіше незадекларовані предмети намагалися і намагаються вивезти у валізі. Так, наприклад, іноземний дипломат віз ікону великого розміру із зображенням Святого Власія Севастійського, розпилявши її на шість частин. Найбільш дивовижним для митників став 1993 р., коли у фурі, яка везла з Риги (Латвія) до Німеччини вантаж сухого молока, виявили меблевий гарнітур XIX ст. Взагалі, у тому році музей отримав вісім предметів антикварних меблів та двадцять одиниць декоративно-прикладного мистецтва [5; 6].

Серед різних груп антикваріату, які передаються до Брестського краєзнавчого музею, найчастіше зустрічаються ікони XVI–XX ст. Треба зазначити, що колекція ікон «Спасьонкі» є однією з найбільших у Білорусі [6]. Враховуючи це, частина з них передається релігійним організаціям. Так, у період з 1989 до 2012 р. різним церковним громадам передали понад 6000 ікон. Єдина умова музею – надійна охорона. В одному випадку не обійшлося без курйозу. На прохання однієї з білоруських парафій музей передав їй старовинну ікону, а через деякий час її знову вилучили у контрабандистів і вдруге передали до Музею врятованих цінностей [3].

Зі слів директора музею Ірини Тарими, в останній час більшість переданих предметів конфіскували під час ввезення на територію Білорусі, а не вивезення, як раніше. Це можна пояснити тим, що в Росії склався значний ринок антикваріату, на якому є запит на

речі, пов'язані з Першою та Другою світовими війнами, наприклад: документи, нагороди, книжки, фотографії. Це пов'язано, перш за все, зі збільшенням інтересу до власної історії серед громадян Російської Федерації [5].

Так, зокрема, у 2007 р. до фондів музею митники передали близько 1000 предметів. Але відвідувачі музею побачать їх в експозиції у найкращому випадку тільки через два роки. Весь цей час вони знаходяться на карантині. Також траплялися випадки, коли за конфіскатом зверталися законні господарі. Так, приватний колекціонер з Ярославля (Російська Федерація) повернув собі 90 ікон, вилучених брестськими митниками і переданих до Музею врятованих художніх цінностей. Одну ікону повернули до Владіміро-Суздальського музею-заповідника [3].

Музей врятованих художніх цінностей перший і єдиний подібний заклад в Білорусі, але у нього вже є послідовники. В рамках історико-археологічного музею у Гродно (Білорусь) та краєзнавчого у Бялій Підлясі (Польща) створили окремі експозиції «конфіскату», тобто предметів антикваріату, які були вилучені співробітниками місцевих митниць [17].

У Гродно вона займає дві зали і має назву «Врятовані цінності». Напевно, гродненські музейники позичили назву та концепцію у своїх колег з Бреста. Але побудували не окремий музей, а лише одну експозицію. Попри наявну схожість, є і відмінності. Якщо основним і єдиним наповнювачем фондів музею у Бресті є митниця, то у Гродно цим окрім митників займається Управління Комітету державної безпеки Республіки Білорусь у Гродненській області. У залах експозиції відвідувачі можуть побачити: мейсенський фарфор, зокрема вази першої половини XIX ст. – «Дівчина, яка грає на лірі» та «Мисливці на привалі»; декоративне срібне блюдо фірми К. Г. Фаберже, виготовлене у 90-х рр. XIX ст. майстром Ю. Рапопортом; колекцію медалей епохи Олександра II, присвячених різноманітним сільськогосподарським виставкам. Живопис презентовано картинами всесвітньо відомих митців – «Морський прибій», яка ймовірно належить пензлю І. Левітана; «Налагодження вітрильника» Л. Лагоріо; «Маслениця» Б. Кустодієва; «Натюрморт» Н. Гончарової. Перлиною колекції зброї є мисливська рушниця, виготовлена у XIX ст. на фабриці Йоганна Петерлонге в Австро-Угорщині. В майбутньому планується створити філіал «Королівське полювання», в якому повністю буде представлено зібрання зброї з фондів музею.

У кожного з експонатів, презентованих в рамках вищезгаданої експозиції, своя історія. Так, блюдо вироблене фірмою К. Г. Фабер-

же намагалася у 1992 р. незаконно вивезти до Німеччини провідника потягу Санкт-Петербург – Варшава – Берлін. Окрім блюда, вона нелегально везла 13 картин, 4 ікони, золоті годинники, інкрустовані діамантами, золоті та срібні портсигари, старовинні книги. Всі ці предмети вилучили службовці пункту митного огляду «Гродно» спільно зі співробітниками білоруських спецслужб. Для оцінки вилученого створили спеціальну комісію, а згодом – відправили у музеї Білорусі. Однак тільки срібне блюдо вагою 2,3 кг залишили у місцевому музеї. Таким чином, можна сказати, що даний предмет ліг в основу майбутньої експозиції «Врятовані цінності». Найвагомішою операцією білоруського КДБ, у царині боротьби з контрабандою культурних цінностей, стало затримання громадянина Білорусі, який хотів вивезти з країни вкрадену у 2004 р. з Гродненського державного історико-археологічного музею шахову фігурку тури часів Київської Русі (XII ст.). У 2008 р. даний раритет, фактично один з символів музею, повернули законним господарям [10].

Завершуючи роботу можна сказати, що на наш погляд історію Музею врятованих художніх цінностей можна розділити на два етапи: 1. 1953 – 1988 рр. Розпочалося формування колекції, проведено декілька тимчасових виставок. Фактично закладено підвалини майбутнього музею; 2. 1989 – початок 10-х рр. ХХІ століття. Епоха становлення і розвитку, як автономної одиниці у рамках Брестського краєзнавчого музею, та суттєвого поповнення колекції. Також безсумнівним успіхом є поширення серед музейників Білорусі тренду на створення спеціалізованих експозицій спільно з представниками митної служби.

Джерела та література

1. Брестский музей «Спасенные художественные ценности» – филиал Брестского областного краеведческого музея [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://values.brest.museum.by/>
2. Гойтан У. Уратаванья каштоўнасці павінны служыць людзям і грамадству [Текст] / У. Гойтан // Звезда. – 1997. – 3 снежня.
3. Завадская И. Спасли. Теперь надо сохранить [Электронный ресурс] / И. Завадская. – Режим доступа: <http://www.sb.by/kultura/article/spasli-teper-nado-sokhranit.html>
4. Заев А. Мы все-таки мудреем год от года [Текст] / А. Заев // Советский музей. – 1989. – № 4. – С. 30–35.
5. Кирпа С. Музей «Спасенные художественные ценности» в Бресте [Электронный ресурс] / С. Кирпа. – Режим доступа: <http://news.tut.by/culture/197962.html>

6. Коршунов С. Музей антиквариата, контрабанды и спасенных ценностей за год посещает около 30 тыс. человек [Электронный ресурс] / С. Коршунов. – Режим доступа: <http://news.tut.by/culture/333334.html>
7. Леоновец А. Остров сокровищ [Текст] / А. Леоновец // Советская Белоруссия. – 1989. – 26 марта.
8. Музей «Спасенные художественные ценности» в Бресте [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://by.holiday.by/skarb/849>
9. Музей спасенных ценностей, г. Брест [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.sonikstur.ru/belarus/muzei-spasennykh-tsennostey-brest.html>
10. Музею от чекистов [Электронный ресурс] // Советская Белоруссия. – Режим доступа: <http://respublika.sb.by/kultura-12/article/muzeyu-ot-chekistov.html>
11. Описание – Музей «Спасенные художественные ценности» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ekskursii.by/?museum=2008_Brestskij_oblastnoj_kraevedcheskij_muzej
12. Прикоснись к обновлению музея! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://brest.customs.gov.by/>
13. Спасти и сохранить. Экспозиции из спасенных художественных ценностей, созданные в пограничных городах Брест и Гродно, лишь малая толика мировых шедевров, которые белорусские стражи границы вернули миру [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ng.sb.by/stati/article/spastic-isokhranit-ekspozitsii-iz-spasennykh-khudozhestvennykh-tsennostey..html>
14. Старейшему таможеннику Республики Беларусь исполняется 90 лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://brest.customs.gov.by/>
15. Сутько Ю. Сокровища, возвращенные народу: В Бресте открылся музей спасенных ценностей [Текст] / Ю. Сутько // Сельская газета. – 1989. – 29 ноября.
16. Тарима И. Музей спасенных ценностей [Текст] / И. Тарима // Сельская газета. – 1989. – 29 ноября.
17. Тарима И. Вне музея я себя не представляю [Электронный ресурс] / И. Тарима // Брестский курьер. – Режим доступа: <http://www.bk-brest.by/2014/05/8556/>
18. Тарима И. Музей спасенных ценностей: единственный в мире и своем роде! [Текст] / И. Тарима // Брестский курьер. – 1994. – 26 мая.
19. Ценности, возвращенные народу: В Бресте открыт первый в стране музей таможни [Текст] // Советская Белоруссия. – 1989. – 14 февраля.
20. Шипов О. Музей спасенных ценностей: единственный в мире и своём роде [Текст] / О. Шипов // Рэспубліка. – 1994. – 1 верасня.